

"יוסף מוקיר שבת"

בחירת אגדת חז"ל המעובדת לילדים בידי יוצרים שונים

לוזית אודסר ויעקב סגל

בהקדמה לספר האגדה, ספר שבו ליקטו ביאליק ורבניצקי מאגדות חז"ל ותרגמו את חלקן לעברית, הם כותבים:

על פי מהותה אין האגדה הזיון ספרותי עראי ועובר, אלא היא יצירה קלסית של רוח עמינו, יצירה שיש לה פירות לשעתה והקרן קימת לדורות. בעקרה ובכללה הרי היא אחד מן הגילויים הגדולים של רוח האומה ואישיה.¹

אגדות חז"ל הן נכס תרבותי יהודי, והיחס אליהן מהווה חלק מהזהות היהודית של הפרט.

מבוא

אגדות חז"ל נוצרו במסגרות חברתיות של מבוגרים - בבית המדרש ובבתי כנסיות. בדרשות שבעל פה וברישומן בכתב הן נועדו למבוגרים ומופיעות במקורות כמו התלמוד והמדרשים, מקורות המיועדים לקורא המבוגר. תוכן של חלק מהאגדות התאים גם לקורא הצעיר. בעת האחרונה אנו עדים לתהליך שאגדות חז"ל זוכות בו לעיבוד עדכני מתוך מטרה להתאימן לתקופה המודרנית, ומעבר לכך מתוך מטרה להתאים את לשונן ואת המסרים שבהן גם לילדים. עיבודים אלו משקפים, במודע או שלא במודע, את השקפת עולמו של המעבד. המעבד מטמיע בין השורות את הלך רוחו ותפיסותיו. במאמר זה אנו מתייחסים לאגדה המופיעה במסכת שבת קיט ע"א, ולאורה נעייין בשני עיבודים שהיא עברה, תוך תשומת לב לזיקה שביניהם לבין השקפותיהם השונות של שני המעבדים.

אגדות חז"ל

היצירה הספרותית של חז"ל מכילה, בנוסף למדרשים שעניינם להרחיב ולפרש את המקרא, מאות "מעשי חכמים" שרוב עניינם הוא לספר על אירועים שקרו לחכמי המשנה והתלמוד.² האגדות נאמרו במקורן בפני קהל רחב שהיה ברובו מפשוטי העם וילדים שהתקשו להתמודד עם שאלות דרשניות מופשטות.³

1 ביאליק ורבניצקי, ספר האגדה, הקדמה. בסוף המאמר מובאת רשימת המקורות, ובהערות השוליים מצוינים רק קיצוריהם.

2 ביאליק טבע את המונח "מעשה חכמים" לסוגה ספרותית זו של אגדה הכוללת בתוכו גם מיעוט סיפורים שאינם על חכם בית מדרש אבל הם סיפורי אגדה המספרים על תקופתם של חכמי בית המדרש. ראה פרנקל, האגדה והמדרש, כרך ב עמ' 331.

3 היינמן, דרשות בציבור, עמ' 7-9; הנ"ל, אגדות ותולדותיהן, עמ' 11. יש לציין שפרנקל מציג גישה שונה מזו של היינמן וטוען שרוב הדרשות הנמצאות בידינו באוספי המדרשים ובתלמודים מורכבות מציורף קטעי דרשות ופסוקים אשר

ייעודם של סיפורי חז"ל על סוגיהם השונים - ההלכתיים, הפרשניים והמוסריים - הוא לחנך בדרך של דוגמה ומופת ובדרך של הדגמה והמחשה, ולכן יש לראות בכלום סיפורים בעלי תפקיד אכסמפלרי.⁴ עם זאת, לסוגת הסיפור האכסמפלרי יש ייחוד המבדל אותה משאר אגדות חז"ל. הסיפור האכסמפלרי נאמר על ידי דרשן במטרה להשפיע ולשכנע את הקהל הרחב והפשוט לאמץ נורמות התנהגות, ולכן מגמתו המוסרית גלויה וברורה. הוא מנוסח בקיצור בצורה עניינית ותמציתית ומכוון להשפיע בצורה ישירה על קהל השומעים בנושאים מחיי היום יום. להבנת הסיפור האכסמפלרי יש לשים לב לשלושה מרכיבי יסוד: מבנה הסיפור, הסיכום המוסרי שבסופו וההקשר שהסיפור משולב בו.⁵ תת-סוגה של אגדות האכסמפלום הוא האכסמפלום האנונימי שבו גיבורו האנונימי מעמיד במרכז ערכים כמו צניעות, עשיית חסד וכיבוד השבת.⁶

ספרות ילדים

אגדות חז"ל המעובדות לילדים התפתחו כענף ספרותי המיועד לקהל יעד מסוים רק בעשרות השנים האחרונות. לפני כן גדלו הילדים על סיפורים שנועדו במקורם לקהל הבוגר. ילדים יהודיים גדלו על סיפורי התורה ואגדות חז"ל אשר שימשו כמודל להתנהגות מוסרית דתית ראויה לחיקוי.⁷ ניתן להגדיר את ספרות הילדים כספרות הנכתבת לרוב בידי מבוגרים עבור קהל היעד שהוא הילדים. זו ספרות העוסקת בעיקר בעולמו הרגשי והחשיבתי של הילד. עם זאת, ספרות הילדים מביאה גם את ספרות המבוגרים ואת עולם המבוגרים מעובד וערוך לעולמו של הילד.⁸ נערכו מחקרים שנבדקו בהם ההיבטים הפסיכולוגיים של ספרות הילדים, תוך התמקדות בספרות החרדית.⁹

הסיפורים המיועדים לילדים מכילים לעתים קרובות מסרים חינוכיים, גלויים או סמויים, המשקפים את נורמות התקופה שבה הם נכתבים. חלק מספרות הילדים נכתבה במטרה לגרום לילד להזדהות עם הדמויות, ואף לחקות ולאמץ את מעשיה הטובים של הדמות וליישם בחיי היום יום. מכאן עולה תפקידה הכפול של ספרות הילדים:¹⁰

א. היא משקפת את תפיסת העולם החברתי-אידיאולוגי של החברה ככלל, ושל הכותב בפרט.

ב. היא מהווה גורם משמעותי בעיצוב זרמים ומגמות חינוכיות.¹¹

לאו דווקא קשורים זה לזה באופן ישיר ומפורשים בדרכים שונות. דרשות אלו נערכו ונמסרו בדרך הדורשת מהשומע בקיאות וידע נרחב כדי שיוכל להבין את הנאמר, ואין הן מתאימות להימסר לקהל הרחב. אמנם היו דרשות שנאמרו לקהל הרחב בהזדמנויות שונות כמו חתונות, בריתות מילה או בתי אבלים, אבל דרשות אלו לא נמסרו בעל פה לדורות הבאים ולא תועדו. ראה: פרנקל, האגדה והמדרש, עמ' 16-26, וכן בספרו של הינמן, דרכי האגדה, עמ' 11-13.

4 יסיף, סיפור העם העברי, עמ' 141-137.

5 יסיף מפנה לדן בן עמוס, הבחנות, בתוך תלמוג', מחקרים, עמ' 62-66. בן עמוס מאפיין אחרת את הסיפורים האכסמפלריים וכולל בהם גם את האגדות הביוגרפיות. יסיף, סיפור העם העברי, עמ' 138 הערה 58.

6 שפירא, מדרש עשרת הדברות, עמ' 127.

7 כרמי-לניאדו, השקפות עולם, עמ' ד. ראה הרחבה אצל בטלהיים, קסמן של אגדות; בן גוריון, שבילי האגדה; דשא, חינוך לקריאה טובה; רגב, ספרות ילדים.

8 מלחי, ספרות הילדים החרדית, עמ' 9-10.

9 ברוך, ילד או ילד עכשיו, וכן מלר, ספרות הילדים החרדית. מאמר נוסף שדן בנושא הוא מאמרה של יפה, ספרות ילדים חרדית.

10 נושא תפקידה של ספרות הילדים מופיע במאמרה של הראל, ערכים בראי ספרות הילדים.

11 שגב, ספרות מייצרת ומשקפת נרטיב.

אגדות חז"ל במגזר החילוני

הנחה המשקפת את התפיסה החילונית טוענת כי "החילוניות (והחילוניות היהודית בכלל זה) מייצגת כל שלב או חלק בתהליך נסיגתה של הדת משליטה מוחלטת בחיי החברה והתרבות לשליטה חלקית בהם בלבד".¹² לאור הנחה זו ניתן לבחון את השינוי במגזר החילוני ביחס לאגדות חז"ל אשר היו במקורן טקסטים מקודשים והשתנו בהתאם לתפיסתם החילונית והלאומית של כותביהן ומעבדיהן. לפי זבה-אלרן,¹³ בתפיסה המסורתית נתפסו אגדות חז"ל ככאלה שנועדו ללמד על דרכי האל, לטפח את האמונה בו ולחזק את מעמד החכמים כמנהיגים רוחניים. עיצובה החדש של האגדה על ידי אנשי דור התחייה משקפת את המעבר לאגדה המתאימה יותר לתפיסתם החילונית על ידי התייחסות שונה לפסוקים. בעבר נתנו פסוקי המקרא אשר פתחו וסיימו את דברי המדרש תוקף לדברי חז"ל והיוו עבורם את הציור המרכזי של האגדה. לעומתם, כותבי דור התחייה ויתרו על הפסוקים או ראו בהם לכל היותר פרט שולי, דבר המביא לידי ביטוי את גישתם לאגדה כאל יצירת ספרות, ובהשפעת התנועה הרומנטית קירבו הכותבים את האגדה לתחום הפולקלור, הוסיפו לה מקורות חיצוניים חדשים, הדגישו את חשיבותה הלאומית והוסיפו תכנים וערכים חדשים. הרגישות המוסרית של חז"ל הודגשה ותפסה את מקום הערכים הדתיים, כך שהערכים ההומניים של חז"ל הודגשו בדרך התואמת את תפיסת עולמם האידיאולוגית של המספרים.

אגדות חז"ל לילדים במגזר החילוני

הטקסטים הקדומים שבהם הופיעו דברי אגדה יועדו במקורם למבוגרים. בהשפעת הגישה הרומנטית אשר מהללת את תקופת הילדות נמצאו דברי האגדה מתאימים לילדים אף יותר מאשר למבוגרים.¹⁴ בשנות ה-70 וה-80 של המאה הי"ט החלו להופיע קובצי אגדה עבריים אשר נכתבו והותאמו לקהל יעד מסוים - עבור ילדים. השינוי בקהל היעד, ממבוגרים תלמידי חכמים לילדים, הוביל לשינוי במאפייני הסוגה. נעשה סיון בתכנים והושקעו מאמצים בהתאמת השפה לרמה וליכולת ההבנה של הילדים.¹⁵

אגדות חז"ל ותפקידן במגזר הדתי

לאגדות חז"ל תפקיד דידקטי מעצב ומחנך לאורח חיים של אמונה ויראת שמים. הקורא חשוף לדפוס התנהגות שאמורים להוות עבורו דוגמה ומופת. האגדה מציגה דפוס התנהגות שראוי לחקותו ועל פיו מומלץ לנהוג. משחר ילדותו הילד שומע סיפורי מופת המעצבים את התנהגותו ומכוונים אותה לעבר דפוס התנהגות ראוי.¹⁶

דוגמה מעניינת המשקפת מטרה זו היא דמותו של "יוסף מוקיר שבת[ות]". להלן תוצג האגדה המתארת את סיפורו, ייערך דיון ותתבצע בו השוואה בין שני עיבודים לילדים של הסיפור שנעשו בידי יוצר חילוני ובידי יוצר דתי.

הסיפור המפורסם "יוסף מוקיר שבתות" מופיע לראשונה בתלמוד הבבלי, מסכת שבת קיט ע"א,

12 זבה-אלרן, האסופות האגדיות, עמ' 3.

13 זבה-אלרן, שם, עמ' 24-29.

14 שביט, מעשה ילדות, עמ' 72-73.

15 זבה-אלרן, האסופות האגדיות, עמ' 28. למשל: י"ב לבנר, כל אגדות ישראל, ורשא תרע"ב.

16 מלחי, ספרות הילדים החרדית, עמ' 170-172.

בשפה הארמית:

יוסף מוקיר שבי, הוה ההוא נכרי בשבבותיה, דהוה נפיש נכסיה טובא.
 אמרי ליה כלדאי: כולאו נכסי יוסף מוקר שבי אכיל להו.
 אזל זבנינהו לכולהו ניכסי, זבן בהו מרגניתא, אותבה בסייניה.
 בהדי דקא עבר מברא, אפרחיה זיקא, שדייה במיא, בלעיה כורא.
 אסקוה, אייתוה אפניא דמעלי שבתא.
 אמרי: מאן זבין כי השתא?
 אמרי להו: זילו אמטיוהו לגבי יוסף מוקר שבי דרגיל דזבין.
 אמטיוה ניהליה, זבניה.
 קרעיה, אשכח ביה מרגניתא, זבניה בתליסר עיליתא דדינרי דדהבא.
 פגע ביה ההוא סבא, אמר: מן דיזיף שבתא – פרעיה שבתא.

להלן תרגומו של הרב ע' שטיינולץ:¹⁷

יוסף מכבד¹⁸ השבתות,
 היה נכרי אחד בשכנותו שהיו מרובים נכסיו ביותר.
 אמרו לו (לנכרי) החוזים בכוכבים: כל הנכסים (שלך), יוסף מכבד השבתות יאכל¹⁹ (יקבל) אותם.
 הלך (הנכרי) מכר את כל נכסיו,
 קנה בהם מרגלית והניחה בכובעו.²⁰
 כאשר עבר במעבורת²¹ הפריח הרוח את הכובע, השליכו במים ובלעו דג.
 הוציאוהו והביאוהו (לאותו דג) עם חשיכה בערב שבת.
 שאלו: מי קונה (בשעה) כמו זו?
 אמרו להם (לדייגים): לכו הביאוהו ליוסף מכבד השבתות, הרגיל לקנות (הרבה לכבוד שבת).
 הביאוהו אליו, קנה אותו,
 קרע אותו, מצא בו מרגלית.
 מכר אותה בשלושה עשר כלים²² מלאים דינרי זהב.
 פגש אותו זקן אחד, אמר:
 מי שלוהו לשבת – השבת פורעת לו.

סיפורו של "יוסף מוקיר שבת" כולל את מרכיבי היסוד ואת המאפיינים של סיפור אכסמפלרי: זהו סיפור קצר העוסק בשמירת שבת, הוא מופיע במסכת שבת בתוך מחזור סיפורי שבת, כשהסיפור הקודם לו מספר על דרכם של חכמים שונים להתכונן לשבת והסיפור שאחריו מספר על קצב מלודיקאי שבסוריה

17 שטיינולץ, תלמוד בבלי מסכת שבת.

18 במקור הארמי בגמרא כתוב "יוסף מוקיר שבי"; אנו רגילים לומר "יוסף מוקיר שבת", והרב שטיינולץ תרגם ל"יוסף מכבד השבתות".

19 רש"י, ד"ה "אכיל להו", פירש: "סופך ליפול בידו", והרב שטיינולץ תרגם "יאכל" כ"יקבל".

20 רש"י, ד"ה "סייניה", פירש: "כובע", אך ציין שיש המפרשים "בסדיניה" כ"בסודרו".

21 הרב שטיינולץ תרגם "מברא" כ"מעבורת"; בספר המעשים ובמדרשי עשרת הדברות כתוב "גשר".

22 רש"י תרגם "עיליתא" כעליות, חדרים, ואילו התוספות, והרב שטיינולץ בעקבותיהם, תרגמו "כלים".

שהתעשר בגלל שבת.²³ על כן הקשרו ברור, ומגמתו המוסרית המופיעה בסופו גלוייה וברורה בדברי הזקן - "מי שלוה לשבת השבת פורעת לו". דווקא דמותו הסתמית, המכונה בפשטות "יוסף" ואינה מזוהה עם חכם אחד ידוע, מאפשרת לכל יהודי להזדהות עם הגיבור ולאמץ את מופת התנהגותו לחייו הוא בכך שגם הוא יקנה לכבוד שבת את הטוב ביותר שיידו משגת.

יוסף מוקיר שבתות

חז"ל קראו ליהודי, גיבור הסיפור, בשם "יוסף", ונראה שבכך רמזו על המשכו של הסיפור וקשרו קשר ראשון בין הגיבור היהודי ובין הדג. יוסף, בנו של יעקב מרחל, בורך בברכת הבנים "בן פרת יוסף בן פרת עלי עין בנות צעדה עלי שור".²⁴ בברכת יעקב לנכדיו אפרים ומנשה, בני יוסף, מוצאים את הדגים כסמל פריין: "וידגו לרב בקרב הארץ",²⁵ ובתלמוד מוסיפים לדגים סגולה נגד עין הרע: "וידגו לרב בקרב הארץ" - מה דגים שבים מים מכסין עליהם ואין עין הרע שולטת בהם, אף זרעו של יוסף אין עין הרע שולטת בהם".²⁶ יוסף המתואר באגדה מתאפיין כמוקיר שבת וכמכבד שבת. אך כעת עלינו להבהיר כיצד ראוי, על פי המסורת היהודית, להביע כבוד והוקרה ל"זמנים מקודשים"? מהן הפעולות המעשיות שהן בכוחו של כל יהודי באשר הוא לעשות, ובכך לצאת ידי חובתו בכיבוד יום השבת?

כיצד מכבדים שבתות?

חובה מרכזית המוטלת על היהודי הנה לשמור את השבת ולהימנע מחילולה. מעבר לכך יש גם חובה לכבד את השבת, וזאת בדרכים שבאמצעותם תהיה השבת לכבוד ולעונג. הרמב"ם, בעקבות חז"ל, קבע להלכה דרכים והנהגות מעשיות אשר מטרתן למלא בצורה נאותה חובה זו:

ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים, והם מפורשים על ידי הנביאים: שבתורה - זכור ושמור ("זכור את יום השבת לקדשו",²⁷ "שמור את יום השבת לקדשו"²⁸), ושנתפרשו על ידי נביאים - כבוד ועונג, שנאמר²⁹ "וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד".³⁰

זכור - מצוות עשה המתבטאת בקידוש, הבדלה, תפילות השבת וקריאת התורה;
שמור - מצוות לא תעשה המתבטאת בהימנעות מעשיית כל מלאכה;
כבוד - כיבוד השבת מתבטא במהלך ההכנות לשבת: בכיבוס, ברחיצת הגוף ולבישת בגד נקי, בהתקנת הבית ובהכנת סעודות השבת;
עונג - לעונג השבת שייכים הדלקת הנרות, הארת הבית, אכילת סעודות השבת הכוללות דגים, בשר ויין. הרמב"ם מסיים את דיונו במעשים הגלויים אשר דרכם יהודי שומר בפועל את השבת באזכור מישור

23 יוסף, כמרגלית במשכנת, עמ' 31.

24 בראשית מט, כב.

25 שם מה, טז.

26 ברכות כ"א.

27 שמות כ, ח.

28 דברים ח, יב.

29 ישעיהו נח, יג.

30 רמב"ם הלכות שבת פרק ל הלכה א.

נסתר יותר של מצוות השבת: "וכל השומר את השבת כהלכתה ומכבדה ומענגה כפי כוחו כבר מפורש בקבלה שכרו בעולם הזה יתר על השכר הצפון לעולם הבא".³¹

כבוד שבת באכילת דג

חז"ל מציגים את אכילת הדג בשבת כדרך מובהקת לכבד ולענג את השבת:

אמר רב יהודה אמר רב: כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, שנאמר (תהלים לז, ד) "והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך". עונג זה איני יודע מהו, כשהוא אומר "וקראת לשבת ענג", הוי אומר: זה ענג שבת. במה מענגו? רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אמר: בתבשיל של תרדין, ודגים גדולים, וראשי שומין. רב חייא בר אשי אמר רב: אפילו דבר מועט, ולכבוד שבת עשאו – הרי זה עונג. מאי היא? אמר רב פפא: כסא דהרסנא.³²

רש"י פירש ש"כסא דהרסנא" הם דגים קטנים מטוגנים בשמן קרביהם ובקמח.³³ התייחסות זו אל אכילת הדג בשבת כאל ביטוי מובהק לכבודה נמשך לאורך הדורות ומופיע בספרות הפסיקה של ימינו.³⁴

כיבוד השבת בריבוי הוצאות השבת

שפיגל³⁵ דן בקביעת הרמב"ם ש"כל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובח".³⁶ ניתן ליישם הלכה זו בדרכים מספר:

א. ריבוי בסוגים – כדי לכבד את השבת ולענגה יש להכין סוגים רבים ושונים של מאכלים, וגם סוגים שונים של אותן מין עצמו, כלשון הרמב"ם: "מאכלים רבים".

ב. ריבוי באיכות – בנוסף לריבוי המאכלים יש לדאוג שיהיו משובחים, כלשון הרמב"ם: "מאכלים רבים וטובים". למדנו משמאי שעל המאכלים להיות לא סתם משובחים אלא המשובחים ביותר: "תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה מניח את השניה ואוכל את הראשונה".³⁷ מכאן לומדים שאם נתקלים בדבר שניתן להכין ממנו מאכל משובח אף יותר ממה שנרכש עד כה – יש להמשיך ולרכוש את המשובח יותר.

ג. ריבוי בכמות – כלשון הרמב"ם: "מאכלים רבים", וכן כתוב בשלחן ערוך: "ירבה בבשר ויין ומגדנות כפי יכלתו".

ד. ריבוי בהוצאות – יש להרבות בכמות ובסוגים של מאכלים משובחים ביותר שייגרמו להוצאות כספיות רבות, כיוון שבעובדת ההשקעה הכספית דווקא עבור השבת האדם מראה שהוא מחשיב את השבת ומכבד אותה, כלשון הרמב"ם: "וכל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובח".

להלן נדון בסיפורו של יוסף, שהוא סיפור אכסמפלרי הממחיש את יישום ההנחיות וההנהגות האלה.

31 רמב"ם הלכות שבת פרק ל הלכה טו.

32 תלמוד בבלי מסכת שבת קיח ע"ב.

33 רש"י על הבבלי שם ד"ה "כסא דהרסנא".

34 ראה חלמיש, אכילת דגים בשבת, וראה שם בעמ' 70 על פסיקתו של הרב משה פיינשטיין.

35 שפיגל, יוסף מוקיר שבי.

36 רמב"ם הלכות שבת פרק כט הלכה ז.

37 ברייתא בבבלי ביצה טז ע"א.

קניית הדג

לפי הנאמר באגדה, זמן קניית הדג בידי יוסף היה בערב שבת עם חשכה. יוסף, בהיותו מוקיר שבת, לבטח כבר הקדים וקנה בבוקרו של יום דג לכבוד השבת, כפי שכתוב "לעולם ישכים אדם להוצאת שבת",³⁸ ולמרות זאת כשהדייגים "הביאוהו אליו, קנה אותו". ניתן לשער שהסיבות לקניית הדג בידי יוסף נשענות על הלכות כבוד השבת. יוסף רצה להרבות בסוגי הדגים, בכמות הדגים, בהוצאות לכבוד השבת או לשפר את האיכות באמצעות דג חדש. לריבוי ההוצאות יש היבט נוסף והוא הנכונות להוציא ממון עבור כבוד השבת הן ביום שיש בבוקר והן ביום שיש בין השמשות.³⁹ יוסף, הידוע כמוקיר שבת, נהג מן הסתם לצאת שוב אל השוק ולקנות דברים נוספים על אלה שקנה בבוקרו של היום ' של השבת. הרגל זה, המראה על אורח חיים וקביעות, היה ידוע בציבור, ולכן למרות השעה המאוחרת או טיבו של הדג שהדאיגו את הדייגים לגבי היכולת שלהם למכור את הדג קיבלו הדייגים תשובה המבוססת על ידע והיכרות עם ההרגל של יוסף, ולא תשובה מקרית: "אמרו להם: לכו הביאוהו ליוסף מכבד השבתות, הרגיל לקנות".

חטאו של הגוי

האגדה אינה מפרשת מה היה חטאו של אותו גוי שכל רכושו נלקח ממנו והועבר לשכנו מוקיר השבת (בעיבוד לילדים הגוי מתואר כרשע על מנת להצדיק את אבדן רכושו), אך ייתכן שבעזרת שימוש בהנגדת דמותו של הגוי לדמותו של יוסף האגדה מאפשרת למצוא מענה, שכן בעולמו של יוסף מצוות השבת משמעותית מאוד ולמענה הוא מוותר ויתור משמעותי. בקיום מצוות שמירת שבת שבה אין האדם עובד הוא בוחר לוותר על שביעית מהרכוש שלו (בשבת לא מתפרנסים, בניגוד לששת ימי המעשה) למען ערך מוסרי-דתי.

רוזנסון טוען כי בנוסף לווייתור על צבירת רכוש בשבת יוסף מגדיל את הווייתור בכך שהוא משקיע מרכושו בקניית מאכלים לכבוד שבת, ובדרך זו הוא מוקיר אותה. לעומתו הגוי אינו מוותר על ערך כל שהוא, וכל מעייניו מושקעים במציאת דרכים לשמור על רכושו. המרת כל הרכוש במרגלית והטמנתה בכובע חושפת את עולמו הפנימי של הגוי שאין בו כל ערך. כיוון שכך אין הוא יכול להשתמש ברכושו לכל צורך או ליהנות ממנו. הניגוד בין הדמויות מצביע על יחסן המנוגד לרכוש ולערכים, ולכן אין לפרש את זכייתו של יוסף ברכוש הגוי כמהלך פשוט של שכר ועונש, אלא כהעברת הרכוש מאדם שאינו יכול להשתמש ברכושו (הגוי) אל יוסף שיודע לרתום אותו לטובת ערכיו.⁴⁰

דמויות החוזים בכוכבים

בסיפור המעשה בתלמוד הבבלי הכלדיים, החוזים בכוכבים,⁴¹ אומרים לגוי שכל רכושו יעבור ליוסף. הגוי מקבל את דברי החוזים בכוכבים ללא ערעור, ללא מחשבה שאולי טעות בידם. החוזים בכוכבים מהווים גורם שהגוי מייחס לו חשיבות עצומה עד כדי כך שהוא עושה פעילות מנע בניסיון להינצל מגורלו, והוא מוכר את כל רכושו וקונה בתמורתו מרגלית.

38 בבלי שבת ק"ז ע"ב.

39 שפיגל, יוסף מוקיר שבי.

40 רוזנסון, שכר שמירת שבת, עמ' 56.

41 רש"י על הבבלי, שבת ק"ט ע"א ד"ה "כלדאי", מפרש שכלדאי הם חוזים בכוכבים.

משמעויות הסיפור

ניתן להבחין בשלוש דרכים שבהן משתקפת משמעות הסיפור "יוסף מוקיר שבת":

א. מסר גלוי - מובא בצורה ברורה ומפורשת בסיפור ובהקשרו.

ב. מסר מובנה - עולה ממבנה הסיפור.

ג. מסר חבוי - משתמע מתוך המסרים הקודמים ונרמז בסיפור.

א. מסר גלוי

המסר הגלוי עוסק בשכר שמירת שבת. בהקשר הטקסטואלי הרחב של הסיפור בתלמוד הבבלי במסכת שבת חכמים עוסקים בסיבת עושרן של קהילות ישראל ומציינים את אנשי בבל כאלו שזוכים בעושר "בשביל שמכבדין את השבת", ובכך מהווה ההקשר הקדמה לסיפורו של יוסף המופיע בהמשך הדף ולסיפור על בעל בית מלודקיא שהיה בעברו קצב ונתעשר ביותר בזכות העובדה שכיבד את השבת. הקשר זה מוביל למשמעות הראשונה, הפשוטה והישירה של הסיפור אשר מגמתו ברורה ופשוטה אף היא. הסיפור מלמד על השכר בצורת מחיר המרגלית שזכה לו יוסף על היותו מוקיר שבתות. דברי הזקן מחזקים את המגמה ומלמדים שמי שלווה לשבת השבת פורעת לו. באמצעות דמות המופת של יוסף המכבד את השבת ויוצא נשכר מעורדים חז"ל חיקוי להשקעת משאבים בהכנות לקראת השבת.

הקשרו של הסיפור המשובץ אחרי רשימת עדויות על דרכם של אמוראים לכבד את השבת על ידי

הכנות שונות מחזק את המשמעות הגלויה של הסיפור.⁴²

הסיפור במשמעותו הפשוטה ממשיך ומחזק את דברי התלמוד הבבלי במסכת ביצה:

כל מזוונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יום

טוב והוצאת בניו לתלמוד תורה, שאם פחת פוחתין לו ואם הוסיף מוסיפין לו.⁴³

דברי חז"ל הן במסכת ביצה והן במסכת שבת נאמרו על רקע תרבותי שבו חיו היהודים במרחב משותף ובשכנות לגויים אשר עבדו והרוויחו את כספם בכל ימות השבוע, ותרבותם לא הכירה מושג של יום מנוחה. למולם ניצבה תרבות הפוכה המקדשת את יום המנוחה. מהיהודי נדרש לשבות מכל מלאכה במשך יממה שלמה, ובכך הוא מנוע מלהרוויח ביום זה כסף, ובנוסף לכך הוא נדרש להוציא מכספו סכום גבוה מהרגיל לכבודו של אותו יום. דרישות אלו אינן פשוטות לביצוע, והן עומדות במבחן הלכה למעשה לאורך כל הדורות. ייתכן שההתמודדות המתמשכת עם הדרישות הללו, שהיא רלוונטית לכל הזמנים, היא אחת הסיבות לריבוי הגרסאות המתפרסות מהמקור המופיע בגמרא דרך ספרות ימי הביניים ועד לימינו אלה, בעיבודים שנוצרו עבור ילדים.⁴⁴

ב. מסר מובנה

על מנת לחשוף את המסר המובנה יש להציג את מבנה הסיפור.

האגדה מציגה שתי דמויות השונות זו מזו במהותן, דמותו של הנכרי ודמותו של יוסף. דמויות אלו נעות

לאורך האגדה על שני צירים מקבילים שאין ביניהם קשר ישיר אבל קיים ביניהם קשר סיבתי-מוסרי, כך

42 גרוס, חורים ברשת.

43 תלמוד בבלי מסכת ביצה טז ע"א.

44 ראה בהרחבה אלשטיין וליפסקר, יוסף מוקיר שבת, עמ' 53-78.

שלכל שלב בעלילה יש מניע והסבר ערכי. האגדה מציגה את הדיכוטומיות בין חול לקודש, בין גוי ליהודי, בין מקריות לאורח חיים, בין מזל וגורל להשגחה, בין התנהגות ללא הסבר רציונלי לבין מעשה ותוצאה ובין אבדן כל הנכסים לבין התעשרות.

יוסף	גוי
מוקיר שבת: ויתור קיצוני על נכסים ⁴⁵	מרבח נכסים: שמירה קיצונית על הנכסים
מקור הסמכות: הלכה, כבוד השבת, הקב"ה	מקור הסמכות: בקול מי הגיבור שומע - החוזים בכוכבים
תוכן דברי הזקן: ⁴⁶ מעשה ושכרו סיבה ותוצאה השגחה פרטית - האנשים האנונימיים	תוכן דברי החוזים בכוכבים: מקריות, ללא הסבר גורל עיוור, ככה נחזה בכוכבים המכוונים את הדייגים דווקא ליוסף ⁴⁷
דרך התנהלות: בחירה חופשית באורח חיים קבוע - דרך חיים ידועה לכולם עד כדי קבלת שם וכינוי "מוקיר שבתות"	דרך התנהלות: מקריות
קנה דג כדי לכבד את השבת התעשרות עצומה	קנה מרגלית כדי להגן על רכושו אבדן כל נכסיו

שתי הפרדיגמות מציגות כל אחת דרך חיים. באחת, הגוי מקבל את נבואת החוזים בכוכבים היודעים לנבא את העתיד אך אינם יודעים או מבינים את המשמעות של נבואתם, לעומתו יוסף פוגש ב"אותו זקן" היודע לפרש ולהסביר את העבר ולתת הסבר לסיבות שגרמו לתוצאה, תשובה לשאלה מדוע ובזכות מה השתנו חייו והוא התעשר.

המבנה הכיאסטי של הסיפור מתאר את תפיסת העולם הלא-יהודית המצביעה על אדם הכבול לגורל חסר פשר ולחסדם של איתני הטבע, כמו הרוח והמים, והתנהגותו מקרית. הסיפור אינו מבאר את סיבת ההליכה של הגוי לחוזים בכוכבים לשאול על עתידו (כגון חלום מטריד או משבר במשפחה). העתיד שניבאו לו מביא אותו להחלטה לנסות ולהתמודד עם גורלו במישור החומרי הטכני. הסיפור אינו מבאר מדוע הלך הגוי למעבורת חבוש בכובעו המשובץ במרגלית, ובכך מחזק את תחושת המקריות המאפיינת

45 רזנסון, שכר שמירת שבת, עמ' 55.

46 פרנקל, עיונים, עמ' 17: "הזקן הוא הנותן את זווית הראיה המנוגדת לאצטגנינות בסיפור זה".

47 הרב צבי שמשוני מביא את דברי העונים לדייגים כמנוגדים לדברי הכלדיים: "לאמירה בחלק הראשון שנאמרה על פי הכוכבים מקבילה האמירה הפשוטה מפי דמויות אנונימיות המכירות מציאות רגילה, המסבירה את ה'כיסוי' ההשגחתי' של מה שנחזה בכוכבים". שמשוני, יוסף מוקיר שבתות, עמ' 94.

את התנהלותו של הגוי. הרוח שנשבה לפתע והעיפה את הכובע למים, ובכך גרמה לאבדן כל רכושו של הגוי, תורמת לתחושת אפסיותו של האדם אל מול איתני הטבע הפועלים ללא סיבה ברורה או חוקיות ידועה.

לעומת זאת, תפיסת העולם היהודית מצביעה על עולם שבו לכל פעולה טבעית או אנושית יש משמעות וסיבה. לאדם יש בחירה חופשית ולבחירה בכל דרך יש משמעות, הסבר, סיבה ותוצאה. אל מול ההתנהלות המקרית של הגוי הסיפור מציב את "יוסף מוקיר השבתות". דבקותו של יוסף במצוות כיבוד השבת הפכה לו לאורח חיים, וכך זכה לכינוי "מוקיר שבתות", והייתה לסיבה לכך שהפך לכתובת ברורה וידועה לאנשי העיר שהפנו דווקא אליו את הדייגים. שמשוני מצייני כי הדייגים אשר דגו את הדג נתקלו בקושי במכירתו, קושי המתבטא בשאלתם: "מאן זבין כי השתא" - מי קונה (בשעה) כמו זו? בין אם הייתה הבעיה בשעה המאוחרת של היום ובין אם היה זה טיבו של הדג שהקשה עליהם את מכירתו, בין שהיה זה דג רקק שאינו שווה כמעט מאומה ובין שהיה זה דג גדול במיוחד שמחירו גבוה במיוחד, התשובה של האנשים האנונימיים לדייגים לא הייתה מקרית אלא תוצאה של אורח חייו של יוסף, מפני שהיה "רגיל לקנות".⁴⁸

ג. מסר חבוי

המסר החבוי משתמע מתוך המסרים הקודמים ונרמז בסיפור. עולמו התרבותי והרוחני של הגוי מתבסס על נבואת הכלדיים. האמונה בדברי כלדיים משפיעה באופן ישיר על חיי המעשה של הגוי המתאפיינים בניסיון נואש וכושל לשנות את הגורל חסר הפשר שניבאו לו. הסיפור מייצג תרבות פטליסטית. תרבות המייחסת לגורל חסר הפשר עצמה וכוח שבעטיים אין דרך לשנותו או לעמוד בפניו; הוא נתפס כקובע את העתיד, והכלדיים בחכמתם יודעים אך לחזותו. למולו מציב הסיפור את יוסף שעולמו התרבותי והרוחני מתבסס על אמונה בקב"ה ושמירת מצוותיו ככלל, והידור במצוות כבוד השבת בפרט, ובזכותה הוא זוכה במרגלית ובעושר רב. עולמו הרוחני של יוסף מורכב. הוא כולל הבנה שיש משמעות מוסרית וערכית לכל פעולה, יש שכר ועונש, "מי שלוה לשבת השבת פורעת לו". זו תרבות שיש בה דטרמיניזם - לכל מסובב יש סיבה, אין מקריות, "אין מזל לישראל".⁴⁹ יש השגחה אלוקית על האדם, כלשון הפסוק: "השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך".⁵⁰ דרכה של ההשגחה בעולם לעתים רחוקות גלויה וברובם הגדול של המקרים היא נסתרת, כמו בסיפור שבו אין שם ה' נזכר אלא רק צירופי מקרים מופלאים המובילים למטרה מוסרית ומעידים שיד ה' בדבר.⁵¹ בנוסף לכך, בעולמו הרוחני והמעשי של יוסף מופיעה הבחירה החופשית שלו. הוא זה שבחר להדר במצוות כבוד השבת, וכשבאו לביתו הדייגים בערב שבת הוא זה שבחר לקנות את הדג. המורכבות הפילוסופית של דטרמיניזם ואינדטרמיניזם משתלבים בסיפור, בבחינת "הכל צפוי והרשות נתונה".

השוואה בין עיבודים שונים לאגדה "יוסף מוקיר שבת"

האגדה על יוסף מוקיר שבת זכתה לעיבודים רבים ומגוונים שנכתבו בתקופות שונות. במאמר זה נבדקו

48 שמשוני, יוסף מוקיר שבתות, עמ' 93.

49 תלמוד בבלי מסכת שבת קנו ע"א.

50 תהלים נה, כג.

51 רזונסון, שכר שמירת שבת, עמ' 56.

שני עיבודים מרכזיים בלבד במטרה להשוות ביניהם, ואין התיימרות להכליל מכך על כל שאר העיבודים שנערכו לאגדה. בהשוואה להלן נתייחס לכמה פרמטרים מרכזיים המעצבים את הנרטיב. נתמקד בשני עיבודים של האגדה. הראשון: "יוסף מוקיר שבת" מאת מירי ברוך,⁵² והשני: "יוסף מוקיר שבת" מאת צביה רוזנברג.⁵³ העיבודים השונים יצאו לאור בהוצאות המיועדות לקהלי יעד שונים. מגוון מרכיבים בשני העיבודים זוכה לטיפול שונה בשני העיבודים, והבדלים אלה מלמדים רבות על שוני השקפתי ועקרוני המשתקף בעיבוד. נעיין ראשית כול בפיתוח הדמויות הפועלות בשני העיבודים ובמבנה העלילה בשניהם.

גיבורי הסיפור

בסיפור ישנם שני גיבורים מרכזיים – יוסף והגוי. בגמרא התיאור של שני גיבורים אלו קצר ותמציתי. יוסף מתואר כ"מכבד השבתות" והגוי מתואר כ"נכרי". בעיבוד של ברוך יוסף מתואר כעני, סבל החי בצמצום. הגוי מתואר כאיכר עשיר וקמצן. העיבוד של רוזנברג מתאר את יוסף כצדיק עני מרוד, כלומר אין הוא עובד לפרנסתו. הגוי הנו רשע בן בלייעל. עיון בהבדלים אלו מעלה תפישות עולם שונות. בעיבוד של ברוך, עיבוד של מעבד חילוני, יוסף הנו בעל מלאכה המתפרנס בדוחק מיגיע כפיו. בעיבוד הדתי, יוסף אינו עובד. שניהם חוסכים את כספם על מנת לכבד את השבת. שני העיבודים מדגישים את אורח חייו של יוסף כמי שנכון להצטמצם כדי לממש את ערכיו – כבוד השבת.

פערים ניתן למצוא גם בהתייחסות של העיבודים השונים לדמות הגוי. בעיבוד החילוני הגוי מתואר כאיכר עשיר וקמצן, המגרעת שלו היא במישור הכלכלי – קמצן. בעיבוד הדתי הגוי מוצג לא רק כעשיר אלא גם כרשע, בלייעל, בודד ועצוב. העיבוד מייחס לו תכונות אופי שליליות וכן מועקה נפשית, אולי כדי לשדר מסר שרשעות מביאה עמה סבל רוחני לא מודע. בעיבוד הדתי לסיפור מובאת תוספת שאינה מצויה בסיפור בגמרא או בעיבוד החילוני. אחר שהוא קונה את המרגלית הגוי מבטא שמחה לאידו של יוסף שלא יזכה באושר, דבר המשקף את היותו רשע בן בלייעל. בשל כך הגוי ראוי לעונש של איבוד נכסיו, ובכך מתגלם הצדק האלוקי.

היחסים בין גיבורי הסיפור

בגמרא הזיקה בין יוסף לבין העשיר היא של יחסי שכנות. גם בעיבוד הדתי מתוארת זיקה זו. בניגוד לכך, בעיבוד החילוני ישנה תוספת כבדת משקל. היחסים הנם יחסי עובד-מעביד, יוסף מנוצל ונעשק כלכלית בידי הגוי שמתעשר בזכותו.

המעבדת החילונית מוסיפה היבט חברתי-כלכלי, דבר שאינו מופיע כלל במקור התלמודי. ההיבט החברתי-כלכלי מהווה חלק מהותי בתפיסת העולם החילונית, דבר המשתקף בעיבוד.

הבשורה לגוי

בגמרא מסופר כי הבשורה הניתנת לגוי היא כי יוסף מכבד השבתות יאכל את כל הנכסים. לא מצוין מדוע

52 ברוך, ספורים לקראת שבת. ד"ר מירי ברוך היא מרצה בבית ספר לחינוך של האוניברסיטה העברית ובמכללת לוינסקי. תחום המחקר שלה הוא ספרות ילדים, והיא מכינה חומרי לימוד למסגרות החינוך הממלכתי היסודי.

53 רוזנברג, יוסף מוקיר שבת. צביה רוזנברג היא סופרת ילדים שהיברה ספרים המתמקדים בתכנים המתאימים לעולמו של הילד הדתי.

יוסף זוכה בנכסים, אך הדבר נרמז - יוסף זוכה בכך בשל היותו מכבד שבתות. דברים דומים אנו מוצאים גם בעיבוד הדתי, אלא ששם הדברים נאמרים באופן מפורש - יוסף זוכה בעושר כתגמול על שמירת השבת. העיבוד החילוני, לעומת זאת, מדגיש פן אחר: "דע לך שכל עשרך בא לך מידיו של יוסף מוקיר שבת. הוא עובד קשה ומקבל שכר מועט, אבל בעוד זמן קצר בלבד יגיע הכסף למי שהרוויח אותו. אתה תהיה איש פשוט ויוסף יהיה עשיר גדול". יוסף זוכה בעושר הכלכלי כתגמול על העושה שגרם לו הגוי. כלומר, השכר הוא תגמול על העבודה ופיצוי הגון הניתן בעקבות העושה. השכר אינו תגמול על מעשה דתי (כיבוד השבת) אלא צדק חברתי.

קניית הדג

בגמרא הדייגים מגיעים לביתו של יוסף אחר שהם מבררים מי עשוי לקנות את הדג. תיאור דומה אנו מוצאים בעיבוד הדתי, שוב הדייגים מחפשים קונה ושומעים על יוסף שלצורך כיבוד שבת מוכן לקנות מצרכים בדמים יקרים. בעיבוד החילוני התיאור הוא של יוסף שבמהלך קניותיו בשוק קונה את הדג. היות יוסף מוקיר שבת אינה מודגשת בסיפור זה.

השימוש באבן היקרה

לפי הסיפור בגמרא יוסף מוכר את האבן בתמורה לדמים מרובים. בעיבודים לסיפור אנו מוצאים גרסאות שונות. בדרך מקבילה נוקטת גם רוזנברג בעיבוד שלה. בעיבוד של ברוך, לעומת זאת, הסיפור מובא באופן שונה. יוסף רוצה להחזיר את האבדה, כלומר יוסף מזהה את האבן הטובה כאבדה שיש להשיבה לבעליה. המעבדת רואה צורך להצדיק את העובדה שיוסף זוכה באבן ולכן מוסיפה את הסיפור על החזרת האבדה. השבת אבדה היא ערך אוניברסלי ולא דווקא ערך דתי; המעבדת מתייחסת לפן החינוכי בהקניית ערך השבת אבדה, ולכן יוסף מתנהג באופן ראוי ומוסרי. התפיסה המשתקפת בדברי הגמרא ובעיבוד הדתי רואה את האבן כשייכת לקב"ה והוא לוקח אותה מרשותו של הגוי ומעבירה ליוסף, בשל כך יוסף אינו מחויב להחזירה לגוי. בעיבוד של ברוך מוצג הגוי באור חיובי - הגוי מכיר בכך ומודה שהוא חב כסף ליוסף ולכן אינו רוצה את האבן הטובה; הוא חוזר בתשובה ומתקן את מעשיו. כמו כן הוא מכיר בכך שהשתלשלות הדברים התבצעה על ידי ההשגחה האלוקית, וזאת כדי להוציא את הצדק לאור.

מקום האישה בסיפור

דמותה של אשתו של יוסף אינה נזכרת בגמרא כלל. בעקבות זאת גם בעיבוד הדתי אין האישה נזכרת, מלבד איור של האישה בציור המצורף לסיפור. בעיבוד החילוני של ברוך, לעומת זאת, אשתו של יוסף תופסת מקום משמעותי. היא זו שמכינה את הדג, היא זו שמייצגת את העמדה שלפיה היהלום שייך ליוסף ולה. יוסף מתנגד ודורש להחזיר את האבן הטובה לבעליה הגוי, והאישה נענית לכך ומסכימה עמו.

אפילוג

בגמרא, ובעקבותיה גם בעיבוד הדתי של רוזנברג, הסיפור מסתיים בקביעה כי מי שלוהו לכבוד שבת עתיד לזכות בתמורה, שכן השבת פורעת לו את חובו. בניגוד לכך, בעיבוד החילוני של ברוך מופיע המשפט: "יותר מששמרנו אנו על השבת שמרה השבת עלינו".

ניתוח ההשוואה

הסיפור בגמרא מתאר את יוסף כאיש אלמוני המתאפיין כמכבד השבתות מבלי לציין את מצבו הכלכלי. בעיבודים שנעשו עבור ילדים יוסף מוצג כעני, אך ישנו הבדל בין העיבודים השונים. בעיבוד החילוני נזכר רק כי היה עני, ואילו בעיבוד הדתי מוזכר גם כי היה צדיק. תיאור גיבור הסיפור כעני אינו מעיד על אישיותו, אלא רק על מצבו הכלכלי. לעומת זאת, בעיבוד הדתי אנו רואים התייחסות גם לפן האישי - לא רק שיוסף היה עני, אלא שהוא גם התנהג כצדיק. הסיפור הדתי מציג שלושה תארים יהודיים אידיאליים: תלמיד חכם, צדיק וחסיד. תלמיד חכם הוא מי ששולט בתורה שבכתב ובמסורת שבעל פה ואמון על העברת הידע שלו לדור הבא, תוך מציאת משמעות בכל דור. תחום פעילותו שייך לחיים רוחניים רציונליים ומייצג את הערך האינטלקטואלי בשכלולו. הצדיק והחסיד מייצגים את אידיאל החיים הפעילים, החיים המוסריים, ערכי הלב ומעשיו של האדם.⁵⁴

הגמרא מתארת את הגוי הנכרי עשיר, אין התייחסות כלל למאפייניו האישיים ואין אנו יודעים האם היה הגון או לא. בעיבוד הדתי דמות הגוי מוצגת באופן ביקורתי ושלילי. הגוי הוא בן בלייעל. המספר גם מביע במסר סמוי עמדה כי העושר אינו כרוך באושר. הגוי העשיר חש בכדידות ובעצב, לעומת יוסף העני אך השמח בחלקו יחד עם משפחתו. בעיבוד החילוני ישנה התייחסות בעיקר לפן הכלכלי. הגוי מוצג כאיכר עשיר וקמצן העושק את העובד שלו - יוסף. יש לציין כי גם בעיבוד זה ישנה התייחסות לפן הערכי והגוי מוצג כלא-מוסרי, אך ההדגשה הנה על ערך חברתי.

מוקד הסיפור התלמודי הוא כיבוד שבת, וזה גם המוקד של הסיפור בעיבוד הדתי. בניגוד לכך, בעיבוד החילוני מוקד הסיפור שונה במהותו. הסיפור מתמקד בפן הסוציאלי - יחסי עובד-מעביד, עושק ועשיית צדק על ידי החזרת המשכורת לעובד. בשל הבדל זה הסיפור גם מסתיים באופן שונה. בגמרא ובעיבוד הדתי יוסף מוצא את הדג ומתעשר בעקבות כך, ואילו בעיבוד החילוני יוסף רוצה להחזיר את האבדה לבעליה, אך המעביד מכיר בכך שהאבן שייכת ליוסף חלף עבודתו ולכן אינו רוצה לקבל את האבן חזרה. הציר שסביבו נע הסיפור התלמודי הנו שחר על קיום מצוות - כיבוד השבת בהידור רב והשחר הניתן על כך. המספר רואה בקיום המצוות ערך, ותמורתו ניתן השכר. בניגוד לכך, בעיבוד החילוני של ברוך תפיסת העולם המוצגת אינה רואה את קיום המצווה כערך ולכן הסיפור אינו נע סביב ציר זה. המוקד בסיפור בעיבוד החילוני הוא צדק חברתי - מסר שלפיו אין לעשוק שכר שכיר. העובד הנעשק זכאי לתגמול הוגן על פועלו.

התפיסה המוצגת בסיפור התלמודי, ובעקבותיה גם בעיבוד הדתי, היא כי השתלשלות המאורעות אינה מקרית - הדג מובא ליוסף שכן יוסף ידוע כמוקיר שבת. ישנה יד מכוונת הגורמת לכך שיוסף זוכה במרגלית. בניגוד לכך, בעיבוד החילוני השתלשלות האירועים מקרית - יוסף במקרה קונה את הדג. אין בעיבוד זה ההדגשה כי יש גורם המסובב את האירועים.

לפי הגמרא יוסף נוטל את האבן הטובה ומוכרה. גם העיבוד הדתי נוקט באותה גישה. תפיסה זו מכירה בכך שהאבן שייכת לקב"ה, ולכן אחר שהיא ניתנת ליוסף היא שייכת לו והוא לא אמור להשיבה. בעיבוד החילוני, לעומת זאת, מופיעה תוספת לסיפור ולפיה האבן שייכת לגוי, ולכן על יוסף להשיב את האבדה. הדגש בתוספת זו לסיפור ניתן על פן מוסרי אחר - לא כיבוד שבת, כי אם השבת אבדה. בגמרא ובעיבוד הדתי איננו מוצאים נוכחות של האישה. יוסף מכין את הדג לשבת ולא האישה.

דמות האישה נעדרת מהסיפור. בעיבוד של ברוך אנו רואים התייחסות לאישה, אם כי לא התייחסות שוויונית. האישה מביעה עמדה נהנתנית, ולעומתה יוסף מביע עמדה מוסרית. בניגוד לאישה שרואה באבן מתנה משמים ולכן שייכת לה ולבעלה, יוסף מזהה את האבן כאבדה שיש להשיבה. הדמות הגברית היא המובילה, היא זו שמנחה את המשפחה לפעול על פי כללים מוסריים, ואילו האישה היא הדמות הפסיבית שמקבלת את סמכותו של בעלה.

האפילוג - בסיפור התלמודי המסר של הסיפור נאמר על ידי זקן אלמוני: "מי שלוה לשבת השבת פורעת לו", ובעקבות כך גם בעיבוד הדתי הסיפור מסתיים במסר דומה. בניגוד לכך, בעיבוד החילוני מופיע המשפט "יותר מששמרנו אנחנו על השבת שמרה השבת עלינו". ציטוט זה לקוח מדבריו של אשר גינצברג - "אחד העם": "אפשר לאמר בלי שום הפרזה, כי יותר משעם ישראל שמרו על השבת שמרה השבת אותם".⁵⁵ עיון באפילוגים השונים מעלה כי האפילוג בסיפור התלמודי מתקשר באופן ישיר לתוכנו של הסיפור. המסר של הסיפור נמצא באפילוג - יוסף לווה כדי לכבד שבת ולכן זכה בתמורה למענק כספי מהשבת. מטרת הסיפור התלמודי הנה לעודד את כיבוד השבת. המסר הוא כי על היהודי להשקיע את מרצו, עמלו וכספו בכיבוד השבת ובשכר זה הוא עתיד לקבל גמול. האפילוג בעיבוד של ברוך אינו מתקשר לתוכנו של הסיפור, שכן הסיפור אינו עוסק בשמירת שבת אלא בכיבודה, ואילו המשפט הלקוח מדברי אחד העם עוסק בשמירת השבת. לשני האפילוגים - זה המופיע בגמרא (ובדומה בעיבוד הדתי) וזה המופיע בעיבודה של ברוך ישנו מסר דתי. ההבדל בין שני המסרים הוא המקור שממנו הם מצוטטים. בעיבוד החילוני מוצגים דבריו של הוגה דעות חילוני מהעת החדשה - אחד העם. הבאת דבריו של אחד העם בתום הסיפור לפי עיבודה של ברוך משקף את השקפת עולמה של המעבדת, ומן הסתם מצביע על זיקה אידאולוגית.

סיכום

מטרתו של מאמר זה הייתה לבחון את הדרך שבה מעובדת אגדת חז"ל לילדים. העיבוד מטרתו להקנות ערכים תרבותיים וחברתיים. בשל כך, העיבוד מושפע מאוד מתפיסת עולמו של המעבד ומהמסר שהוא רוצה להעביר לקוראים, ואף משקף אותם. בדרך זו המעבד מעצב את עולמו התרבותי והרוחני של הקורא, ובמקרה דגן של הילד. המעבד מביא עמו את עמדותיו, ערכיו ואמונותיו המהווים את האידאולוגיה האישית שלו. המעבד מציג מעין תיאוריה אישית המכילה את הידע, התפיסות, האמונות והאידאולוגיה האישית, המכונה "Curriculum Story" והבאה לידי ביטוי בכל סיפור וסיפור.⁵⁶

בחרנו להשוות את העיבוד לילדים שנעשה לאגדת חז"ל על "יוסף מוקיר שבת". הצגנו ניתוח של האגדה המופיעה בגמרא, ובעקבות זאת הבאנו שני עיבודים שונים מהותית לסיפור זה. השוני מצביע על תפיסות עולם דתיות, חברתיות וערכיות, והוא מתבטא במגמה ובמסר שהסיפור התלמודי בא להביע. השוואה זו מדגימה את ההשפעה החינוכית המשמעותית של אופן העיבוד של הסיפור והעברת מסרו. הספרות הנה בעלת יכולת חינוכית, ועל אחת כמה וכמה לספרות חז"ל יכולת חינוכית משמעותית, שכן היא במהותה אינה עוסקת בסיפורים סתם אלא בסיפורים בעלי מסר חינוכי ומוסרי. בגיל הרך, הוראה באמצעות המחשה סיפורית היא כלי יעיל ביותר. הילד נחשף למסר אגב אורחא.

55 מתוך: גינצברג, שבת וציוניות.

56 שקדי והורנצ'ק, האידאולוגיה של המורה.

הוא שומע סיפור ששובה את לבו ובאופן עקיף גם נחשף למסר חינוכי. לאור זאת, המסר הסמוי של הסיפור משמעותי ביותר, שכן יכולת הבקרה של הילד הרך מוגבלת. בשל כך, האחריות על מעביר המסר רבה מאוד. הניתוח שהבאנו במאמר זה מדגים את דרכי העברת המסרים החינוכיים במגמות שונות, גם כשמדובר באותו סיפור בסיס.

רשימת מקורות

אלשטיין וליפסקר, יוסף מוקיר שבת – י' אלשטיין וא' ליפסקר, "יוסף מוקיר שבת: לבחינתה של סדרה תמטית", בתוך: י' אלשטיין, א' ליפסקר ור' קושלבסקי (עורכים), אנציקלופדיה של הסיפור היהודי, רמת גן תשס"ט, עמ' 53–78.

בטלהיים, קסמן של אגדות – ב' בטלהיים, קסמן של אגדות, תל אביב 1980.

ביאליק ורבינצקי, ספר האגדה – ח"ג ביאליק וי"ח רבינצקי, ספר האגדה, מבחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים, תל אביב 1960, הקדמה.

בן גוריון, שבילי האגדה – ע' בן גוריון, שבילי האגדה, ירושלים 1970.

ברוך, ילד אז ילד עכשיו – מ' ברוך, ילד אז ילד עכשיו, קריית גת 1991.

ברוך, ספורים לקראת שבת – מ' ברוך, ספורים לקראת שבת, קריית גת 1998.

גינצברג, שבת וציוניות – א' גינצברג (אחד העם), "שבת וציוניות", מתוך: על פרשת דרכים, מאמר נ"א, פרויקט בן יהודה – www.benyehuda.org/ginzburg (אודסה תרנ"ה).

גרוס, חורים ברשת – מ' גרוס, "חורים ברשת, ארבע גישות להבנת הסיפור 'יוסף מוקיר שבת' (עיון בדרכי פרשנות האגדה)", דרך אגדה, ביטאון המרכז להוראת האגדה, מכללת אפרתה, ירושלים תשנ"ח.

דשא, חינוך לקריאה טובה – מ' דשא, חינוך לקריאה טובה, תל אביב 1969.

היינמן, אגדות ותולדותיהן – י' היינמן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים 1974.

היינמן, דרשות בציבור – י' היינמן, דרשות בציבור בתקופת התלמוד, ירושלים תשל"א.

היינמן, דרכי האגדה – י' היינמן, דרכי האגדה, ירושלים 1970.

הראל, ערכים בראי ספרות הילדים – ש' הראל, ערכים דמוקטיים-חברתיים בראי ספרות הילדים, כפר סבא 1986.

זבה-אלרון, האסופות האגדיות – צ' זבה-אלרון, מ"ספר האגדה" אל ארון הספרים היהודי – האסופות האגדיות ומקומן בעיצובה של היהדות בתרבות העברית, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2010.

חלמיש, אכילת דגים בשבת – מ' חלמיש, "אכילת דגים בשבת: טעמים ופשריהם", בתוך: מ' חלמיש (עורך), עלי שפר, מחקרים בספרות ההגות היהודית, מוגשים לכבוד הרב ד"ר אלכסנדר שפרן, רמת גן 2000, עמ' 67–87.

יסף, כמרגלית במשבצת – ע' יסף, כמרגלית במשבצת, קובץ הסיפורים העברי בימי הביניים, ספריית הילל בן חיים למדעי היהדות, תל אביב 2004.

יסף, סיפור העם העברי – ע' יסף, סיפור העם העברי, תולדותיו, סוגיו ומשמעותו, ירושלים תשנ"ד.

יסף, ספר המעשים – ע' יסף, "ספר המעשים – לאופיו, מקורותיו והשפעתו של קובץ סיפורים מזמנם של בעלי התוספות", תרביץ, נג (תשמ"ד), עמ' 409–429.

יפה, ספרות ילדים חרדית – א' יפה, "היבטים פסיכולוגיים של ספרות ילדים חרדית: תפיסת הילד ותפיסת העצמי", מגמות, רבעון למדעי היהדות, 41 (2001).

כרמי-לניאדו, השקפות עולם – מ' כרמי-לניאדו, השקפות עולם והשתקפותן בספרות ילדים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת

בר-אילן, רמת גן תשמ"א.

מלחי, ספרות הילדים החרדית – א' מלחי, ספרות הילדים החרדית כתופעה ישראלית, עבודה לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשנ"ב.

מלר, ספרות הילדים החרדית – צ' מלר, "ספרות הילדים החרדית ותפיסת חז"ל את עולם הילד", טללי אורות ו, אלקנה תשנ"ו.

פרנקל, האגדה והמדרש – י' פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, גבעתיים 1991.

פרנקל, עיונים – י' פרנקל, עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה, תל אביב תשמ"א.

רגב, ספרות ילדים – מ' רגב, ספרות ילדים וכיצד לטפח את הקריאה בה, ירושלים 1968.

רוזנברג, יוסף מוקיר שבת – צ' רוזנברג, יוסף מוקיר שבת, ספריית שרשרת – ספרות חרדית לילדים, בני ברק 1977.

רוזנסון, שחר שמירת שבת – י' רוזנסון, "שתי אגדות על שחר שמירת שבת", בשדה חמ"ד – בטאון לשאלות חינוך והוראה, לה (1-ה) (1992), עמ' 51-59.

שביט, מעשה ילדות – ז' שביט, מעשה ילדות, מבוא לפואטיקה של ספרות הילדים, תל אביב 1966.

שגב, ספרות מייצרת ומשקפת נרטיב – י' שגב, "ספרות מייצרת ומשקפת נרטיב", טללי אורות, טו (תשמ"ט), עמ' 229.

שטיינולין, תלמוד בבלי מסכת שבת – ע' אבן-ישראל שטיינולין, תלמוד בבלי מסכת שבת, ירושלים תשנ"ו.

שלום, דברים בגו – ג' שלום, דברים בגו – פרקי מורשה ותחייה, תל אביב תש"ן.

שמשוני, יוסף מוקיר שבתות – צ' שמשוני, "יוסף מוקיר שבתות והמעשה בחייט רומי", מים מדליו, 14 (תשמ"ג), עמ' 83-94.

שפיגל, יוסף מוקיר שבי – ב' שפיגל, "מדוע 'יוסף מוקיר שבי' קנה דג?", סיני: מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעי היהדות, 133 (מד-סט) (תשמ"ד), עמ' מח-נג.

שפירא, מדרש עשרת הדברות – ע' שפירא (מהדירה), מדרש עשרת הדברות, טקסט, מקורות ופירוש, ירושלים תשמ"ה.

A. Shkedi and G. Horenczyk, "The role of teacher ideology – האידאולוגיה של המורה – in the teaching of culturally valued texts", *Teaching and Teacher Education*, 11 (2) (1995), pp. 50-85.

תלמג', מחקרים – י' דן וא' תלמג' (עורכים), מחקרים במיסטיקה יהודית, קיימברידג', מאס. 1982.